

УДК 159.944.3

Поканевич Олена Анатоліївна, головний фахівець відділу психологічного забезпечення та соціально – гуманітарної роботи управління персоналу Головного управління Державної служби з надзвичайних ситуацій України у м. Києві

Pokanevich@bigmir.net

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПОЖЕЖНИХ – РЯТУВАЛЬНИКІВ

Анотація

У статті йде мова про програму формування психологічної готовності майбутніх пожежних-рятувальників до професійної діяльності, процес емпіричного дослідження шляхом констатуючого та формуючого експерименту. Описана вибірка досліджуваних, діагностична процедура, що включає в себе експертну оцінку діяльності та діагностичний інструментарій, який був застосований для дослідження ефективності програми формування психологічної готовності. В результаті проведеного дослідження стало можливим описати особливості пожежних-рятувальників, що визначають рівень готовності до діяльності в екстремальних умовах. Узагальнений психологічний портрет майбутніх пожежних-рятувальників на початкового етапу навчання дозволив визначити наступні особливості структури психологічної готовності: моральний, когнітивний, вольовий, комунікативний, мотиваційний компоненти. Отримані емпіричні дані дозволяють істотно уточнити теоретичну модель психологічної готовності до діяльності в особливих умовах.

Ключові слова: професійна діяльність, психологічна готовність, компоненти психологічної готовності, готовність до виконання завдань, готовність до професійної діяльності.

Поканевич Елена Анатольевна, главный специалист отдела психологического обеспечения и социально-гуманитарной работы управления персоналом Главного управления Государственной службы гражданской защиты Украины в г. Киеве.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У БУДУЩИХ ПОЖАРНЫХ-СПАСАТЕЛЕЙ

Аннотация

В статье идет речь о программе формирования психологической готовности будущих пожарных-спасателей к профессиональной деятельности, процесс эмпирического исследования путем констатирующего и формирующего эксперимента. Описана выборка испытуемых, диагностическая процедура, включающая в себя экспертную

оценку деятельности и диагностический инструментарий, который был применен для исследования эффективности программы формирования психологической готовности. В результате проведенного исследования стало возможным описать особенности пожарных-спасателей, которые определяют уровень готовности к деятельности в экстремальных условиях. Обобщенный психологический портрет будущих пожарных-спасателей на начальном этапе обучения позволил определить следующие особенности структуры психологической готовности: моральный, когнитивный, волевой, коммуникативный, мотивационный компоненты. Полученные эмпирические данные позволяют существенно уточнить теоретическую модель психологической готовности к деятельности в особых условиях.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, психологическая готовность, компоненты психологической готовности, готовность к выполнению задач, готовность к профессиональной деятельности.

Pokanevych Olena, a leading specialist, the department of psychological maintenance and sociological and humanitarian work of personnel management in the Head administration of the State Emergency Service in Kyiv.

RESEARCH OF PSYCHOLOGICAL READINESS OF FUTURE FIRE-RESCUERS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY

Summary

The article deals with the program of forming the psychological readiness of future fire-rescuers for professional activity, the process of empirical research through a statement and forming experiment. The sample of the investigated, diagnostic procedure, which includes expert evaluation of the activity and diagnostic toolkit, which was used for the study of the effectiveness of the program for the formation of psychological readiness, is described. As a result of the study, it became possible to describe the features of fire rescuers, which determine the level of readiness for activities in extreme conditions. The generalized psychological portrait of the future fire rescuers at the initial stage of study allowed to determine the following features of the structure of psychological readiness: moral, cognitive, volitional, communicative, and motivational components. The obtained empirical data allow to substantially clarify the theoretical model of psychological readiness for activities under special conditions.

Keywords: professional activity, psychological readiness, components of psychological readiness, readiness for fulfillment of tasks, readiness for professional activity.

Постановка проблеми і актуальність дослідження. Сучасні умови, в яких доводиться працювати пожежним-рятувальникам України можна в повній мірі назвати екстремальними, тому, що супроводжуються значними психоемоційними навантаженнями, які мають вплив на особистість фахівців. Невміння регулювати свій психологічний стан призводить до негативних, а іноді і тяжких наслідків як для самого фахівця, так і для оточуючих. На

основі аналізу поведінки пожежних-рятувальників у професійній діяльності можна зробити висновок про те, що уміння користуватись професійним обладнанням, знання тактики ліквідації надзвичайної ситуації є недостатнім для того, щоб їх дії під час виконання завдань за призначенням були ефективними та надійними. Навички й уміння фахівців повинні бути стійкими до впливу факторів професійного середовища ще до початку їх виконання. Тому, психологічну підготовку майбутніх пожежних-рятувальників можна визначити як процес цілеспрямованого формування психічних якостей, що забезпечують стійке виконання професійної діяльності у різних службових ситуаціях. У цьому випадку мова йде про якості, від ступеня виразності яких залежить психологічна готовність пожежного-рятувальника застосовувати у будь-яких екстремальних ситуаціях навички й уміння, набуті під час початкової підготовки. Наукові дослідження і досвід доводять, що психологічна готовність працівників ДСНС України до екстремальної діяльності є комплексним психологічним утворенням особистості, єдністю таких взаємопов'язаних компонентів як моральний, когнітивний, волевий, комунікативний та мотиваційний. Врахування особливостей екстремальної професійної діяльності та запровадження спеціальної комплексної програми з використанням активних соціально-психологічних методів на етапі початкової професійної підготовки сприятиме формуванню високого рівня психологічної готовності працівників ДСНС України до діяльності виконання завдань за призначенням.

Аналіз останніх публікацій. У сучасній психологічній науці накопичений досить значний теоретичний та практичний матеріал про проблему готовності людини до різних видів діяльності. Визначено велику кількість понять готовності, зміст, структуру, основні параметри готовності і умови, які впливають на динаміку, тривалість і стійкість її проявів. Різні аспекти процесу оцінки та формування психологічної готовності у співробітників ДСНС знайшли відображення в роботах Ю.В.Аманацького [1], Г.В. Курносова [8], В.В. Михайлової [10]. Серед вітчизняних науковців цією проблемою займались В.В. Вареник [3], М.С. Корольчук [5], С.М. Миронець [9], В.П. Садковий [11], О.В. Тімченко [12], М.А. Кришталь [6, 7], О. П. Євсюков [3], О. С. Колесніченко [4]. На сьогоднішній день велика кількість наукових робіт присвячена формуванню психологічної готовності майбутніх офіцерів ДСНС України, період навчання яких становить до 5 років, але відсутні праці, які б розглядали взаємозв'язок окремих компонентів психологічної готовності, динаміку її розвитку, особливості становлення залежно від індивідуальних особливостей особистості серед слухачів, які проходять первинну професійну підготовку і отримують кваліфікацію «пожежний-рятувальник».

Мета статті: охарактеризувати програму формування психологічної готовності пожежних-рятувальників до майбутньої діяльності, створену автором та описати результати емпіричного дослідження, які були отримані у

процесі впровадження вказаної програми у практичну діяльність навчального центру підготовки майбутніх пожежних-рятувальників.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових досліджень щодо підходів до визначення компонентів психологічної готовності до діяльності в особливих умовах спонукали нас до визначення моделі психологічної готовності майбутніх пожежних-рятувальників. На першому етапі дослідження автором була розроблена анкета, яка включала в себе різні компоненти психологічної готовності майбутніх пожежних-рятувальників. У анкетування прийняли участь особи начальницького складу (начальники районних управлінь, начальники частин, начальники караулів), яким було запропоновано (враховуючи досвід їх роботи, напрямок реагування в екстремальних ситуаціях) визначити найбільш значущі на їх думку компоненти психологічної готовності пожежних-рятувальників до майбутньої діяльності, які необхідно визначити, сформулювати або закріпити під час навчання на курсах початкової підготовки. Аналіз проведеного анкетування дозволив створити модель психологічної готовності майбутніх пожежних рятувальників до діяльності в особливих умовах. Особливістю цієї моделі є підхід до психологічної готовності як до комплексної єдності таких взаємопов'язаних компонентів: *моральний компонент готовності* – усвідомлення обов'язку, відповідальність, *когнітивний компонент готовності* – професійні знання та особливості мислення в екстремальній ситуації, *вольовий компонент готовності* – впевненість у собі, рішучість, зібраність, організованість, сміливість, самоконтроль, *комунікативний компонент готовності* – комунікабельність, вміння віддавати та приймати чіткі команди, повага до колег, готовність до взаємодії, здатність вирішувати конфліктні ситуації, *мотиваційний компонент готовності* - відданість своїй роботі, переконання в необхідності власної професії, потреба у професійному самовдосконаленні, бажання досягти успіху в професії. Другим етапом дослідження була первинна комплексна діагностика професійно-значущих характеристик фахівців, що складають психологічну готовність до діяльності в особливих умовах та впровадження програми психологічної підготовки, розробленої автором. На третьому етапі дослідження проводилась вторинна діагностика професійно-значущих характеристик, що складають психологічну готовність до діяльності в особливих умовах. Тривалість періоду часу між першим та другим тестуванням складала 16 тижнів, що відповідає терміну навчання. Головним завданням на цьому етапі дослідження постала емпірична перевірка ефективності розробленої комплексної програми формування психологічної готовності пожежних-рятувальників до майбутньої діяльності, що впроваджувалась на початковому етапі навчання.

Методологічне та загальнонаукове значення проведеного дослідження полягає в тому, що вперше визначено зміст та особливості процесу формування психологічної готовності пожежних-рятувальників до діяльності в особливих умовах на початковому етапі навчання, створено універсальну модель психологічної підготовки майбутніх пожежних-рятувальників на

початковому етапі навчання, розроблено програму формування психологічної готовності пожежних-рятувальників до діяльності в особливих умовах. Уточнена залежність ефективності виконання службових обов'язків пожежними-рятувальниками від сформованості психологічної готовності на початковому етапі служби.

Головні висновки. Отримані в процесі первинної діагностики результати дозволили виявити специфічну рису, значущу в контексті формування психологічної готовності до особливих умов діяльності, яку ми умовно назвали «комплекс Супермена». Це комплексна характеристика, що включає в себе: а) завищену самооцінку: надмірна самовпевненість, необґрунтована задоволеність собою, переоцінка власних можливостей (притаманна 100% опитуваних при первинному тестуванні); почутті вищості стосовно навколишніх призводить відокремленої позиції в групі (26,5% опитаних), б) специфічну сукупність інтерперсональних рис з одночасно високими тенденціями домінантності у стосунках, емоційної теплоти та готовності допомагати (32,4% вибірки), в) високі показники сміливості, готовність до ризику, знижена чутливість до зовнішньої загрози (23,5% вибірки), нехтування власними проблемами заради високої оцінки в очах оточуючих. 38% курсантів на початку навчання демонстрували підвищену чутливість до зовнішніх загроз (боязкість, обережність, соціальну пасивність, схильність до індивідуального стилю діяльності та спілкування у вузькому колі). Корекція цієї риси це необхідний компонент психологічної підготовки до ризиків професії. Після проходження початкового етапу навчання, обов'язковим елементом якого є комплексна програма психологічного супроводу (авторська розробка), відмічена виразна динаміка індивідуальних якостей курсантів, що свідчить про формування психологічної готовності до особливих умов діяльності. Достовірно зменшується чутливість до зовнішніх загроз. Відмічається загальне зменшення емоційності як функціональної властивості: чутливості до невдач у роботі, до розбіжностей між запланованим і реальним результатом, внаслідок чого пожежні стають впевненіші і спокійніші. Ще більшої мірою це стосується соціальної емоційності: знижується чутливість до невдач у спілкуванні, значущість зовнішніх оцінок, невпевненість в комунікативних ситуаціях. Опитувані стали швидше та сміливіше приймати самостійні рішення, сформувалась готовність до ризику, співпраці з незнайомими людьми в незнайомих обставинах. Корегується тривожно-помисливе переживання власних невдач, емоційно-депресивні прояви, формується обґрунтована впевненість в собі і в своїх силах. Знижується екстремально-високий рівень домінантності у міжособистісних стосунках, натомість проявляється орієнтація на тісне співробітництво в групі. Самооцінка стає більш адекватною, залишаючись в межах адаптивного рівня. Внаслідок близького знайомства з професією, з її перевагами та ризиками, суттєво зменшується нереалістично-романтична спрямованість професійних уявлень слухачів, руйнуються ілюзії. Розвивається загальна нервово-психічна стійкість, нормативність та

самоконтроль поведінки. Емоційний фон опитаних оптимізуються. Підвищений фон настрою виступає внутрішнім адаптивним ресурсом діяльності в особливих умовах. Внаслідок психологічної підготовки та навчання сумлінність і усвідомленість поведінки майбутніх пожежних-рятувальників значуще зростає. Слухачі свідомо починають підпорядковуватись правилам, адже розуміють їх важливість для здійснення рятувальних операцій та співпраці у команді. Орієнтація на чітке виконання приписів, дотримання інструкцій сприяє узгодженості дій в екстремальних ситуаціях, пов'язаних з загрозами життю та здоров'ю. Змінюється загальний стиль міжособистісної поведінки, формується гнучкість у вирішенні проблем і конфліктних ситуацій. Достовірно збільшується сміливість та ефективність в соціальних контактах, зростає рівень комунікативних і організаторських здібностей. Це запорука швидкої орієнтації у новій обстановці, знаходження контакту у спілкуванні з незнайомими людьми, прийняття самостійних рішень та організації ефективної допомоги в екстремальній ситуації. Структура міжособистісних стосунків слухачів загалом стає більш унормованою, гнучкою та збалансованою. При цьому формується *професійна модель комунікативної поведінки*. Таким чином, емпірична перевірка переконливо засвідчила ефективність розробленої комплексної програми формування психологічної готовності пожежних-рятувальників до діяльності в особливих умовах.

Перспективи використання результатів дослідження. Розроблена програма формування психологічної готовності пожежних-рятувальників до діяльності в особливих умовах може бути рекомендована психологічним службам Державної служби України з надзвичайних ситуацій для підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аманацкий Ю.В. Воспитание воинского долга у курсантов военных училищ ВВ МВД России: дис. канд. пед. наук. СПб., 1994. – 238с.
2. Вареник В.В., Глазунов Г.Д., Глазиріна В.М. До питання про професійну та психофізіологічну готовність курсантів - випускників ПТНЗ //Пожежна безпека.-1996. - №2 – с 24.
3. Євсюков, О. П. Психологічне прогнозування надійності діяльності працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України: монографія / О. П. Євсюков, О. В. Тімченко. – Харків : УЦЗУ, 2007. – 288 с.
4. Колесніченко О. С. Психологічна готовність працівників МНС України до професійної діяльності в екстремальних умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.09/О. С. Колесніченко. – Х., 2011. – 23 с.
5. Корольчук М.С. Психологія праці у звичайних та екстремальних умовах [Текст]: навч. посіб. для студентів ВНЗ /М. С. Корольчук та ін.; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. - Київ : КНТЕУ, 2015. - 651 с.
6. Кришталь М.А. Психологічне забезпечення професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України: навчальний

посібник] / Кришталь М.А. – Черкаси: Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, 2011. – 226 с.

7. Кришталь М.А. Початкова підготовка пожежників. Навчальний посібник. - Черкаси, ЧПТУ, 1996 - 153с.

8. Курносков, Г.В. «Формирование психологической готовности курсантов вузов МЧС России к профессиональной деятельности в условиях риска»: дис.. канд.. псих. наук. СПб., 2009. – 217 с.

9. Миронець С.М. Негативні психічні стани та реакції працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України в умовах надзвичайної ситуації [Текст]: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.09/Миронець Сергій Миколайович. Університет цивільного захисту України. – Харків. 2007. - 22 с.

10. Михайлова В.В. Повышение эффективности формирования психологической готовности курсантов вузов ГПС МЧС России к деятельности в условиях риска. дис.. канд.. псих. наук. –СПб., 2008. – 217 с.

11. Садковий В.П. Особливості професійної підготовки майбутніх фахівців у сфері цивільного захисту / В. П. Садковий, М. М. Горонескуль // [Новий Колегіум](http://nbuv.gov.ua/UJRN/NovKol_2016_3_5). 2016. № 3. С. 18-22. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NovKol_2016_3_5.

12. Тимченко А.В. Основные направления снижение уровня психических потерь и психической недееспособности среди личного состава подразделений особого риска. – Харьков, 1998.

References

1. Amanackyj Yu.V. Vospytanye voynskoho dolha u kursantov voennyh uchylshh MVD Rossyy: dys. kand. ped. nauk. SPb., 1994. – 238s.

2. Varenyk V.V., Hlazunov H.D., Hlasyrina V.M. Do pytannya pro profesijnu ta psyxofiziolohichnu hotovnist kursantiv-vypuskniv PTNZ //Pozhezhna bezpeka.-1996. - №2 – s 24.

3. Yevsyukov O. P. Psyxolohichne prohnozuvannya nadijnosti diyalnosti pracivnykiv avarijno-ryatuvalnyx pidrozdiliv MNS Ukrayiny: monohrafiya / O. P. Yevsyukov, O. V. Timchenko. – Xarkiv : UCZU, 2007. – 288 s.

4. Kolesnichenko O. S. Psyxolohichna hotovnist pracivnykiv MNS Ukrayiny do profesijnoyi diyalnosti v ekstremalnyx umovax : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. psyxol. nauk: spec. 19.00.09/O. S. Kolesnichenko. – X., 2011. – 23 s.

5. Korolchuk M.S. Psyxolohiya praci u zvyčajnyx ta ekstremalnyx umovax [Tekst]: navch. posib. dlya studentiv VNZ /M. S. Korolchuk ta in.; Kyiv. nac. torh.-ekon. un-t. - Kyiv : KNTEU, 2015. - 651 s.

6. Kryshthal M.A. Psyxolohichne zabezpechennya profesijnoyi diyalnosti pracivnykiv pozhezhno-ryatuvalnyx pidrozdiliv MNS Ukrayiny: navchalnyj posibnyk] / Kryshthal M.A. – Cherkasy: Akademiya pozhezhnoyi bezpeky imeni Heroyiv Chornobylya, 2011. – 226 s.

7. Kryshthal M.A. Pochatkova pidhotovka pozhezhnykiv. Navchalnyj posibnyk. - Cherkasy, ChPTU, 1996 - 153s.

8. Kurnosov, H.V. Formirovaniye psixolohycheskoj hotovnosti kursantov vuzov MChS Rossyy k professionalnoj deyatel'nosti v uslovyiyax ryska»: dys.. kand.. psyx. nauk. SPb., 2009. – 217 s.

9. Myronec S.M. Nehatyvni psyxichni stany ta reakciiy pracivnykiv avarijno-ryatuvalnyx pidrozdiliv MNS Ukrayiny v umovax nadzvyčajnoyi situaciyi [Tekst]: avtoref. dys... kand. psyxol. nauk: 19.00.09/Myronec" Serhij Mykolajovych. Universytet cyvil'noho zaxystu Ukrayiny. – Xarkiv. 2007. - 22 s.

10. Myxajlova V.V. Povishenye efektyvnosti formirovaniya psixolohycheskoj hotovnosti kursantov vuzov MChS Rossyy k deyatel'nosti v uslovyiyax ryska. dys.. kand.. psyx. nauk. –SPb., 2008. – 217 s.

11. Sadkovyj V.P. Osoblyvosti profesijnoyi pidhotovky majbutnix faxivciv u sferi cyvil'noho zaxystu / V. P. Sadkovyj, M. M. Horoneskul // Novyj Kolehium. 2016. № 3. S. 18-22. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NovKol_2016_3_5.

12. Tymchenko A.V. Osnovnye napravlenyya snyzhenye urovnya psyxycheskyx poter y psyxycheskoj nedeesposobnosti sredy lychnoho sostava podrazdelenyj osoboho ryska. – Harkov, 1998.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Авторське право (с) 2019 Pokanevych Olena Anatoliivna Поканевич

Олена Анатоліївна

Отримано: 04.06.2019

Відрецензовано: 20.06.2019

Опубліковано: 02.07.2019

DOI: <https://doi.org/10.31108/3.2019.3.2.8>